

Vrijednosti i stereotipi u jezičnoj slici svijeta Patačićeva rječnika

Amir Kapetanović¹

U radu raspravljamo o stereotipima i jezičnoj slici svijeta koja se zrcali u rukopisnom rječniku Adama Patačića iz 18. stoljeća. Rječnici su u recentnim etnolingvističkim istraživanjima važno vrelo za istraživanje stereotipa, pa se u vezi s tim ovaj rad naslanja na teorijske i metodološke zasade u okviru aktualnih istraživačkih smjerova poljske (lublinske) etnolingvističke škole. Patačićev je rječnik zanimljiv i po obradi (enciklopedičnosti) i po strukturi jer je leksik tematski razdijeljen i obrađen unutar pojedinih poglavlja po semantičkim poljima. S obzirom na to da je rukopis Patačićeva rječnika golem (preko tisuću ispisanih stranica), u radu ćemo se moći usredotočiti na samo dva poglavlja za koja smatramo da bi mogla biti izdašan izvor podataka o stereotipima, 7. poglavlje u prvom dijelu (*De homine, et partibus humani corporis internis ac externis*) i 9. poglavlje u drugom dijelu toga rječnika (*Infamia et poenis digna*).

Ključne riječi: Adam Patačić, leksikografija, stereotipi, jezična slika svijeta, 18. stoljeće.

1. Uvod

Trojezični rječnik Adama Patačića *Dictionarium Latino-Illyricum et Germanicum* posljednji je opsežniji (1146 ispisanih stranica) kapitalni leksikografski pothvat u kajkavskoj sredini², u vrijeme kada kajkavski književni jezik dostiže

1 dr. sc. Amir Kapetanović, znanstveni savjetnik u trajnom izboru, Institut za hrvatski jezik, Ulica Republike Austrije 16, 10 000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: akapetan@ihjj.hr

2 U toj sredini, u 18. stoljeću i kasnije, nastaju manji, često aneksnri rječnici koji sadržavaju kajkavski leksik. Za Patačićeva života, u školske svrhe, objavljen je latinsko-hrvatski (kajkavski) aneksnri rječnik, u dvije varijante uz dva izdanja (1750., 1763.) Alvarezove gramatike. Taj rječnik bio je dopunjen i prerađen te objavljen poslije Patačićeva života (1788.) kao samostalan

svoje vrhunce. Autor ga je dovršio, ali ga tiskom objelodanio nije. U sjevernohrvatsku leksikografsku tradiciju, koja je opisivala kajkavski leksik prije Adama Patačića, ubrajaju se dvojezični i višejezični tiskani rječnici: *Dictionar* Jurja Habledića (1670.), *Gazophylacium* (1740.) Ivana Belostenca, *Lexicon* (1742.) Franje Sušnika³ i Andrije Jambrešića. Dva velika rječnika iz 18. stoljeća nisu bila tiskana, to su rječnici Pavla Rittera Vitezovića i Adama Patačića. Belostenčev i Vitezovićev rječnik odvajaju se od ostalih navedenih rječnika jer su po koncepciji i obilju građe njihovi sastavljači težili tronarječnoj (hibridnoj) koncepciji hrvatskoga jezika, pa sadržavaju u većoj mjeri nego ostali rječnici čakavski i štokavski leksik. Osim toga, u izboru, iscrpnosti leksikografskih tumačenja i razgranatosti pojedinih leksikografskih članaka u tim se rječnicima može prepoznati težnja prema priručniku enciklopedijskih obilježja (Vončina 1973; Meštrović 1995, 133). U stručnoj literaturi Patačićev rječnik naziva se enciklopedijskim rječnikom (Jonke 1949, 86, 90; Gostl 1990, 50; Tafra 2005, 193) ili, nešto opreznije, o njemu se piše kao rječniku s “enciklopedijskim značajem”, koji je “svojevrnsi *leksikon* u kom je *summa* znanja podijeljena u četiri dijela, a svaki se od njih dalje dijeli na desetak poglavlja” (Samardžija 2019, 63). Belostenčev rječnik imao je odjek i utjecaj otkako je tiskan (sedamdesetak godina nakon autorove smrti), a Vitezovićev i Patačićev rječnik nisu mogli utjecati na normiranje leksika u vrijeme kad su nastali jer su ostali u rukopisima.⁴ Po leksikografskoj koncepciji poseban je u toj sjevernohrvatskoj leksikografskoj tradiciji Patačićev rječnik jer se građa u njemu obrađuje i razvrstava po određenim temama i semantičkim poljima.

Zagonetno je do danas ostalo zašto Adam Patačić nije bio tiskao svoje djelo⁵ kad je uživao velik ugled i mogao je financijski poduprijeti pothvat tiskanja svojega rječnika. Opsežniju studiju napisao je Ljudevit Jonke (1949.), u kojoj nam približuje plemića Adama Patačića (Kaštel kod Karlovca 1716. – Kaloča 1784.), dvostrukoga doktora (filozofije i teologije) i obnašatelja mnogih dužnosti i časti, među kojima se osobito ističe naslov kaločkoga nadbiskupa. U

trojezični latinsko-hrvatsko-njemački rječnik *Radices linguae Latinae cum derivatis suis in tribus idionatibus Latino-Croatico-Germanico* (Ptičar 1990, 225; Samardžija 2019, 64).

3 Franjo Sušnik nije potpisan na naslovnici izdanja kao jedan od autora rječnika, ali poznato je da je njegov rad na rječniku nastavio i završio Andrija Jambrešić.

4 “Rukopisni rječnici, kao npr. Patačićev, nisu, upravo zbog toga što nisu bili tiskani i dostupni, mogli utjecati na uporabu leksika, pa posredno niti na standardizacijske procese” (Stolac 1995, 333).

5 Rukopis Patačićeva rječnika čuva se u knjižnici Kaločko-kečkemetske nadbiskupije. U ovom istraživanju poslužili smo se digitalnom snimkom rječnika u Institutu za hrvatski jezik.

svojem radu Jonke temeljito opisuje rukopis Patačićeva rječnika, koji se sastoji od četiri cjeline, što se nadalje dijele na poglavlja i potpoglavlja (paragrafe). Jonke je utvrdio da koncepcija (struktura) rječnika nije Patačićeva, nego da mu je glavni uzor bilo djelo *Nomenclator omnium rerum* Hadriana Juniusa iz 16. stoljeća, iz kojega je dosta pocrpao, iako se koristio i drugim raznim stručnim djelima u svojim tumačenjima. Utvrdio je Jonke također da je Patačić poznao ranije hrvatske rječnike, među kojima i Belostenčev i Sušnik-Jambrešićev, koje nije kompilirao i iz njih nekritički preuzimao, a dosta se kao nekajkavskim vrelom služio i Della Bellinim rječnikom.⁶ Rječnik je bio namijenjen širenju i učvršćivanju jezičnih kompetencija mladih koji žele stjecati visoku naobrazbu, a po jezičnoj koncepciji materinskoga jezika Patačić ostaje u okvirima kajkavskoga književnoga jezika i suzdržano unosi u svoj rječnik štokavizme i čakavizme. Analizom je Jonke (1949, 96) suzio vrijeme nastanka Patačićeva rječnika na razdoblje od 1772. do 1779. godine.

Na temelju dosadašnje proučenosti toga trojezičnoga rječnika može se ustvrditi da hrvatski (kajkavski) udio u njemu nije kompilacija kajkavskih prethodnih rječnika. Također se može reći da Patačićevo djelo nije prijevod stranoga rječnika, iako je *Nomenclator omnium rerum* Hadriana Juniusa slijedio kao predložak i glavni izvor (v. Jonke 1949, 96-103; Gostl 1990, 50; Samardžija 2018, 63). Sastavljači rječnika, poznato je, uvijek uzimaju u obzir prethodne rječnike ako postoje i iz njih manje ili više preuzimaju (strukturu, natuknice, dijelove ili čitave leksikografske definicije). Od najstarijih hrvatskih rječnika hrvatska leksikografija pripadala je europskom krugu i unutar njega pratila je leksikografska kretanja te je na njih, na temelju svojih potreba, reagirala.⁷ To što je Patači-

6 U poglavlju u novijoj jezičnopovijesnoj panorami, govoreći o neologizmima u trima rječnicima (Belostenčevu, Sušnik-Jambrešićevu i Patačićevu), Barbara Štebih Golub (2013, 246-247) iznosi, primjerice, tvrdnju da je složenica *blagoshranište* Patačićev neologizam, tvoren “u skladu s pravilima kajkavske kajkavštine“. Međutim, složenica *blagoshranište* (i varijanta *blagohranište* za ‘riznicu’, s.v. *aerarium*) bila je poznata već od 17. stoljeća štokavskim piscima i rječnicima s hrvatskoga juga i iz Bosne. Patačić nije tu riječ (s)tvorio, nego ju je iz kakva južnohrvatskoga izvora preuzeo. Dva pogleda u Akademijin rječnik pružaju već dostatan uvid u raniju potvrđenost i proširenost navedene složenice (AR, s.v. *blagohranište*, s.v. *blagoshranište*).

7 “Hrvatska je leksikografija od samih početaka bila uklopljena u europske leksikografske trendove, od poliglotskih rječnika koji su u europskim jezicima izlazili na osnovi latinskoga rječnika Ambroisa Calepina (1502), preko konceptualnih rječnika u 18. st. (Adam Patačić, *Dictionarium Latino-Illyricum et Germanicum*, rukopis, aneksni rječnici uz više gramatika), do velikoga Akademijina *Rječnika* u 23 volumena, rađena po uzoru na Grimmov njemački rječnik i slične akademijske rječnike toga vremena“ (Tafra 2005, 193). Osim toga, utvrđeno je i da je *Thesaurus* Bazilija Fabera bio Vitezoviću predložak za *Lexicon Latino-Illyricum* (Meštrović 1993, 130; Meštrović-Vajs 1994). Poznati su izvori i Belostenčeva i Sušnik-Jambrešićeva rječnika (v. Dukat 1923; Dukat 1925; Vončina 1973, XII).

čev uzor prepoznatljiv, ne znači ujedno da ga je autor nekritički slijedio jer kao izvorni govornik kajkavskoga i ozbiljan leksikograf⁸, koji se morao godinama za taj posao pripremati, mogao je iz vrela kompetentno birati ono što je relevantno.⁹ Stoga je razborito prihvatiti da Patačić ne bi u svojim kajkavskim tumačenjima iz inozemnih vrela prihvaćao, primjerice, stereotipe i vrijednosne prosudbe koje ondašnjem kajkavskom govorniku nisu bile svojstvene i za kajkavski relevantne.

Stereotipe¹⁰ i vrijednosti u jeziku nismo bez razloga istaknuli jer ćemo se u ovom radu usredotočiti upravo na taj sastojak Patačićeva rječnika. Stereotipi su često netočna (i nerijetko nepravедna) poimanja ljudi i stvari, ali postoje da se lakše snalazimo u svijetu. Nema ih bez vrijednosti i vrednovanja segmenata svijeta (obično u obliku binarnih opozicija, npr. *dobro-loše*), odnosno bez uspostave vrijednosnoga sustava. Stereotipi su dijelovi jezične slike svijeta (engl. *linguistic worldview*)¹¹, odnosno subjektivne (naivne) interpretacije svijeta upisane u jezik. Takvim se shvaćanjem naslanjamo u ovom radu na temelje i aktualna istraživanja kognitivne etnolingvistike, koja se razvija u poljskoj (lublinskoj) etnolingvističkoj školi¹². Prema metodologiji te škole rječnici se uzimaju kao jedno od vrijednih vrela za istraživanje stereotipa i shvaćanje jezične slike svijeta neke jezične zajednice (Bartmiński 2012, 35-41)¹³ jer autor(i) rječnika ne sastavljaju svoje leksikografske priručnike s ciljem da daju osobni pogled na svijet, nego se trude uhvatiti leksikografskom objasnodbom (definicijom) ona značenja leksema koja su kolektivno prihvaćena među govornicima određene jezične zajednice. Drugim riječima, leksikografi se prilikom definiranja značenja referiraju na stereotipne mentalne slike raširene u društvu.

8 Detaljno je ovisnost i odstupanja od rječnika Hadriana Juniusa na primjerima analizirao već Jonke (1949, 96-103), koji navodi ne samo mjesta koja su gotovo doslovno prevedena nego i Patačićeve ispravke i dopune predloška.

9 Uzimajući u obzir takvu argumentaciju, smatramo da metodološki nije pogrešno tvrditi da su stereotipi u Patačićevu rječniku i hrvatski (kajkavski) pa čak i ako postoje u rječniku koji mu je bio uzorom. Osim toga, mnogi stereotipi nisu etnički ili jezično ograničeni nego pripadaju jednom širem kulturnom krugu, kao što je (zapadno)europski.

10 Prema interpretacijama W. Lippmanna (1922), kasnije H. Putnama (1975) i J. Bartmińskoga (1996), stereotipi su uopćene, društveno učvršćene ideje o objektu promatranja, mentalne slike o tom kako nešto izgleda, kakvo je i kako funkcionira. Stereotipi se ne smiju brkati s pojmom *prototipa* u semantici.

11 Sažet pregled o uporabi toga naziva u kognitivnoj etnolingvistici v. u Niebrzegowska-Bartmińska 2020, 136-162.

12 Teško bi bilo sažeti sva nastojanja, smjerove i postignuća te škole u proteklim desetljećima, pa upućujemo na pregled razvoja koji je opisan u Niebrzegowska-Bartmińska 2020.

13 Ta škola danas primjenjuje metode i metodologiju za istraživanje suvremenih jezičnih slika svijeta koje čuvaju nacionalni (standardni) jezici, osobito slavenski, ali predviđaju se kao moguća i povijesna/dijakronijska istraživanja (v. Niebrzegowska-Bartmińska 2020, 67-68).

Međutim, kako se gotovo uz mnoge pojavnosti koje nas okružuju može vezati neki stereotip, više ili manje društveno prihvaćeno vrednovanje, negativno ili pozitivno, morat ćemo našu analizu ograničiti na određene dijelove toga rječnika jer nije moguće u jednom članku interpretirati takvo obilje građe. Osim toga, drugi razlog za ograničavanje analize dotiče se metodologije jer kaniamo istraživati pisano vrelo od prije nekoliko stoljeća, a ondašnje jezično stanje kojim se Patačić ravnao kada je tumačio leksik svojega rječnika nije moguće danas terenski provjeravati. Raspolažemo samo onim informacijama koje su nam dostupne iz pisanih vrela. Držimo zapravo da i nije moguće danas razjasniti dokraja koji su sve stereotipi i vrednovanja iz jezika minuloga vremena bila vezana uz leksik toga rječnika. Značenja definirana u rječnicima često nisu iscrpna i precizna, a aksiološka dimenzija podrazumijeva se, ostaje u sferi konotativnih značenja, osobito ako su moguća različita vrednovanja ovisna o kontekstu u kojem se leksem rabi, a negativna vrednovanja suzdržano se iznose ili se izostavljaju ako su uvredljiva za određene pripadnike društva. Osim toga čitava sfera konotativnih značenja danas je gotovo neuhvatljiva. Stoga, analizu stereotipa i vrednovanja u starom vrelu moramo utemeljiti na onom dijelu rječničke građe koju s više sigurnosti možemo interpretirati. Treći razlog je taj što je riječ o rječniku koji ima specifičnu strukturu i dijeli se tematski, a građa se razvrstava po semantičkim poljima. To znači da je sastavljač toga rječnika pod naslovom određena poglavlja navodio svu relevantnu leksičku građu, iako se leksemi iz njega mogu pojaviti i u drugim dijelovima rječnika.

Za ovo istraživanje¹⁴ stereotipa i vrednovanja u Patačićevu rječniku odabrali smo 7. poglavlje prvoga dijela rječnika, u kojem se opisuje čovjek i dijelovi tijela (*De homine, et partibus humani corporis internis ac externis*), i 9. poglavlje drugoga dijela, u kojem se imenuju pojavnosti koje se samim naslovom ocjenjuju “sramnim” i “kazne vrijednim” (*Infamia et poenis digna*). Poglavlje o čovjeku biramo jer stereotipi i vrednovanja koja se u njemu zrcale nisu brzo promjenjivi, stabilniji su, a leksikografska kajkavska tumačenja nekih natuknica u tom poglavlju sadržavaju podatke koji upućuju na aksiološku dimenziju, pa sigurnije nego u ostalim dijelovima rječnika leksik možemo interpretirati. Negativne predodžbe imenovanih pojavnosti u devetom poglavlju drugoga dijela rječnika sa sigurnošću se mogu interpretirati i kad leksikografska obja-

14 Ovaj je rad nastao u sklopu znanstvenoga projekta *Hrvatske stereotipne jezične slike svijeta*, koji se provodi u Institutu za hrvatski jezik i financira ga Europska unija (*NextGenerationEU*).

snidba ne opisuje aksiološku dimenziju leksičkih značenja jer naslov poglavlja, s jasno izrečenom negativnom ocjenom, sve natukničke u njemu aksiološki determinira negativno.

2. Rasprava

Naša analiza otpočet će analizom sedmoga poglavlja prvoga dijela Patačićeva rječnika, koje je naslovljeno latinskim jezikom *De homine, et partibus humani corporis internis ac externis*. Naslov ne sadržava nikakvu vrijednosnu odredbu, pa se pri analizi možemo oslanjati samo na kajkavsku leksikografsku objasnidbu leksičkih značenja (od pomoći može biti i tumačenje dano njemačkim jezikom). Međutim, rekli smo u uvodu, vrednovanje pojavnosti nije uvijek u tumačenjima na neki način dano, izravno ili neizravno izrečeno. Stoga ćemo se usredotočiti na ona leksikografska tumačenja koja je moguće aksiolingvistički interpretirati.

Patačić natuknicu *ephoebus* tumači kajkavski “mladić pervoga maha ili dečak četirinaest godišnj jur premahnul” (76-77), a *impuber* “čosak -aka, m., čose, -eta, n. koj ni još četirinaest godišnjih dosegel svoje dobe” (77). Mladić u pubertetu (*ephoebus*) definiran je bez naznačavanja ikakvih tjelesnih značajki, ali u definiciji dječaka (*impuber*), osim vremenskoga ograničenja, navode se dva kajkavizirana turcizma, *čosak* i *čose*¹⁵, dvije riječi iste osnove i različitih sufiksa, koji svojim značenjima ukazuju na jednu stereotipnu predodžbu dječaka (golobradost). Stereotipi vezani uz bradu nastali su davno, to je tjelesna značajka kojom se na prvi pogled razlikuju osobe muškoga i ženskoga spola i muške osobe po starosti. Leksemi koji označuju mladića kojemu brada još ne raste u određenim kontekstima mogu upućivati i na njegovu nezrelost¹⁶, pa je pritom i negativno vrednovanje moguće. Belostenec se u svojem rječniku dosljednije nego Patačić koristio istom tjelesnom karakteristikom, pa dječaka definira kao bezbrada mladića (s.v. *impuber* “mladenec nepavuličast, čošast¹⁷, nebradat”), a mušku osobu u puber-

15 Nijedan od tih leksema nije registrirao RHKKJ.

16 Uz bradata muškarca stereotipno se obično povezuju osobine kao što su zrelost, snaga, muževnost, iskustvo. V. u RHKKJ (s.v. *brada*) također izdvojen frazem *stara brada* ‘star, iskusen čovjek’, drame T. Brezovačkoga (“Kadi se jednako strahi dile, vaļa da se i novci dile ... vaļa da na *stariju bradu* više padne”).

17 U Patačićevu rječniku grafija je *chyoszak* i *chyosze*. Na ovom mjestu treba reći da natuknice iz rječnika citiramo i ističemo kurzivom u transkripciji, a leksikografske definicije, također u transkripciji, citiramo dvostrukim navodnicima (u jednostukim su navodnicima naša tumačenja). Na izvornu grafiju upozoravamo samo kada smatramo da treba argumentirati transkripcijsko rješenje. U navođenju Patačićevih definicija izostavljamo gramatičku obradu i njemačka tumačenja.

tetu kao mladića kojemu raste brada (*epebus* “mladenec kojega pavulice hitaju, tj. 14 lēt star”). Ovi primjeri navedeni su kako bismo pokazali da leksikografska objasnidba, iako zrcali određeni stereotip o dječaku, ne predviđa i ne opisuje moguće negativno vrednovanje *čosaka* ili *čose* (nezrelost) u nekom kajkavskom tekstu. Međutim, objašnjenja nekih latinskih natuknica u Patačića zrcale ne samo određeni stereotip nego se i popratnim riječima iznosi vrednovanje. Osim natuknice *senex* (“stari človek, starac” 79) navodi se i definira *senecio* (“vozgriv starac, starac podetinjen ili koj je jur detetom postal” 79) te *silicernium* (“starac raspušćeni, koj jur jednom nogom u grobu stoji” 79). Tumačenje natuknice *senex* ne kazuje ništa o vrednovanju i povezanosti s nekim stereotipima, ali u tumačenjima druge dvije navedene natuknice ističu se pokazatelji tjelesne i mentalne oslabljenosti u starca. Popratnom riječju *vozgriv* (“balav”) ocjenjuje se starac kao osoba koja gubi kontrolu nad tijelom i dostojanstvo, uspoređuje se s ponašanjem djeteta, nezrelom osobom, koja ne može do kraja sagledati posljedice svih svojih postupaka. Zahvaljujući navedenoj usporedbi starca i djeteta, moguće je doprijeti i do stereotipa o djetetu kao nezreloj osobi. U definiciji natuknice *silicernium* negativno vrednovanje krajnje onemoćala starca iskazano je ne samo pridjevom *raspušćeni* nego i frazemom *stajati jednom nogom u grobu*¹⁸.

Tumačenja leksema koji imenuju muškarca ne iznose uglavnom vrijednosne prosudbe, ali u objašnjenju natuknice *vir* (“muž... doba najjača” 80)¹⁹, na temelju superlativa pridjeva (*najjača*) uz imenicu *doba*, nazire se stereotipno pozitivno vrednovanje muškarca na vrhuncu snage. Eksplicitniji su stereotipi i vrijednosne prosudbe, od krajnje negativnih do pozitivnih, u tumačenjima leksema koji se odnose na ženu. Štoviše, mogla bi se uspostaviti čitava vrijednosna skala. Na jednoj njezinoj strani s pozitivnim predznakom jest *matrona* (“zakonska, vredna i poštena žena ali gospa” 80). Iz definicije je razvidan stereotip o udanoj ženi (*zakonska*) i pozitivno izražena vrijednosna prosudba koja ističe njezinu dragocjenost (*vredna*) i odanost (*poštena*). Pozitivnom dijelu vrijednosne skale pripada i *virago* (“žena muškoga serca, vitezica” 82). Pozitivno vrednovanje hrabre žene izriče se pridjevom *muški* i ženskim mocijskim parnjakom *vitezica*, a u podlozi takva iskazivanja zrcali se stereotip o hrabrosti

18 Da je riječ o varijanti frazema *biti jednom nogom vu grebu* (“biti slab, onemoćao, biti pred smrt”), koji je potvrđen u kajkavskom prije Pergošića, svjedoči Belostenčev rječnik (npr. “koji z jednom vre nogom je vu grebu“, s.v. *busteus*).

19 U drugim dijelovima rječnika postoji i negativno ocijenjeno ponašanje ili osobina muškarca (npr. v. *adulter* 293, *ganeo* 298).

kao muškoj osobini i junaštvo viteza. Definirajući značenje uz pomoć stereotipa o muškarcu kao hrabroj osobi, naglašena je iznimnost takve žene.²⁰ Na suprotnoj (negativnoj) strani vrijednosne skale stoji *meretrix* (“kurva” 80, v. i na drugom mjestu: *meretrix* “kurva očivesta... hotimica” 301). Patačić po statusu razlikuje, kao i Junius, ovisno o tom je li s muškarcem oženjenim (*pellex*, “hotmica zakonskim, podleganka”²¹ 81) ili s neoženjenim (*concupina* “hotmica s prostim” 80), premda se iz obaju objašnjenja ne vidi da među njima postoji kakva suptilna razlika. Negativna prosudba dio je značenja riječi *kurva*, *hotimica*, *podleganka*. Vrijednosne prosudbe ne ekspliciraju se u navedenim definicijama, ali negativni predznak razvidan je iz tvorbene motivacije imenica *hotnica* (= ‘ona koja hoće’) i *podleganka* (= ‘ona koja podlegne’).²²

Pod natuknicama *mulier* i *virgo* Patačić daje podnatuknice, čime se već na prvi pogled može uočiti, osim u opširnijim leksikografskim objašnjenjima, težnja enciklopedičnosti rječnika. U grozdu pod natuknicom *mulier* (‘žena’) nalazimo podnatuknice koje nisu bile istoga vrijednosnoga predznaka (~*foecunda* “žena plodna”, ~*foeta* “žena noseča”, ~*infoecunda* “žena neplodna” 81).

20 Da Patačićev rječnik nije doslovni prijevod rječnika Hadriana Juniusa, pokazuje usporedba leksikografskih definicija tih rječnika. U tumačenju te latinske natuknice Junius i Patačić postupaju zapravo na isti način, natuknica se u obama rječnicima tumači uz pomoć stereotipa o hrabrosti muškarca, ali čine to drugim riječima. Junius u definicijama pozitivno vrednuje takvu žensku osobu, uspoređuje ju sa snagom i djelovanjem muškarca, a Patačić u definiciju unosi “muško srce” (= srčanost, hrabrost) i viteštvo.

21 RHKKJ (s.v. *podlegavka*) čita na tom mjestu Patačićeva rječnika *podlegavka*, kako je u Belostenčevu i Sušnik-Jambrešićevu rječniku potvrđeno, ali čini se da je u rukopisu Patačićeva rječnika ipak zapisano *podleganka*. Pritom treba imati na umu da je Patačić poznavao Belostenčev i Sušnik-Jambrešićev rječnik, ali da ih nije u svemu slijedio i nije od njih prepisivao, kao što je utvrdio još Jonke, a steći se može i dojam da je imao čak potrebu da se od prethodnih rječnika svojim rješenjima razlikuje.

22 Belostenčev rječnik, primjerice, nudi za razliku od Patačićeva i eksplicitnije vrijednosne prosudbe i raznolikiji leksik kojim se referira na prostitutku. Potvrde leksema kao što su *hotnica/hotmica*, *kurva*, *kurvenda*, *nečisnica*, *bludnica*, *priležica*, *prilegavica*, *priložnica*, *podlegavka* nalaze se u različitim dijelovima Belostenčeva rječnika, što je obilno popisano i sažeto u RHKKJ (s. v. *kurva*, *hotnica*, *podlegavka*), a u objašnjenjima dolaze i popratne riječi s negativnim vrijednosnim predznakom, npr. “žena nepoštena ili kurva *nehasnovita*” (s.v. *blitas*, *destruprator*), “očivesta kurva” (s.v. *comicus*), “skazljiva kurva” (s.v. *convictor*, *confictrix pellex*), “škodna kurva” (s.v. *damnosus*), “prokleta kurva” (s.v. *excerta* 2), “tri filere vredna kurva” (s.v. *miracula*), “nesramna kurva” (s.v. *procax*), “priprosta kurva” (s.v. *proseada*, s.v. *schoenicola*), “kurva očita” (s.v. *prostibula*, s. v. *recelliduria*), “velika kurva” (s.v. *purus*), “nevoljna kurva” (s.v. *scoenicula*), “občinska kurva” (s.v. *scortapula*), “nečisti žakel” (s.v. *scortum*), “službena kurva” (s.v. *servilicola*), “kurva na nasladnost vabeča...” (s.v. *siren* 2), “vsem znana kurva” (s.v. *vulgatus* 2)... Iz navedenih primjera, zahvaljujući popratnim riječima, posve je razvidan opseg negativnoga vrednovanja, a u pozadini tvorbe istoznačnica za prostitutku različiti su koncepti (npr. *nečisnica* i koncept čistoće). Sušnik-Jambrešićev rječnik nije nadmašio Belostenca u brojnosti potvrda, ali i ne donosi nešto novo što već nije potvrđeno u Belostenca.

U izboru podnatuknica i njihovih objašnjenja arbitrira pritom isključivo očiste s oprekom *plodnost* : *neplodnost* i pritom je jasno da prvi parnjak te opreke ima pozitivan, a drugi negativan predznak. Pod natuknicom *virgo* (“divojka, devica”) navode se u obliku podnatuknica ženske osobe različitih uzrasta, statusa i istoga vrijednosnoga predznaka (~*desponsa* “devica zaručena ali udana”, ~*exoleta* “devica odrasla, stara parta” 82) u patrijarhalnom (katoličkom) društvu. Posebno treba istaknuti da negativni predznak za drugi primjer proizlazi iz razumijevanja frazema *stara parta*. Riječ je o nedvosmislenom eufemizmu, što je nastao na temelju metonimije (*parta* je ukrasni povež oko glave djevojke kojim se signaliziralo njezino djevojaštvo), a označuje neudanu ženu starije dobi (usidjelicu). Pod natuknicom *virgo*, osim navedenih dviju podnatuknica, nalazimo još tri koje se odnose na ženske osobe različita uzrasta, a pretpostaviti se može da su sve one imale pozitivne vrijednosne predznake (~*immatura* “devica nedorasla, puca, pucica”, ~*nubilis*, “devica udavna..., zamuzna..., dorasla za udadbu”, ~*sororians* “devica kojoj počinaju persi rasti” 82). Patačić se služi opisom tjelesnih karakteristika (“... kojoj počinaju persi rasti”) u razlikovanju djevojke od djevojčice, kao što se bradom poslužio u razlikovanju dječaka i mladića. Osim toga, poslužio se i gramatičkim sredstvom, deminutivnim tvorbenim morfemom *-ica* (*pucica* uz *puca*), kako bi njime izrazio pozitivno vrednovanje. U sedmom poglavlju prvoga dijela Patačićeva rječnika nalazi se još natuknica koje se odnose na ženu, ali vrijednosna komponenta nije eksplicitna u definicijama (npr. *nutrix* “dojka” 81; *puerpera* “položnica... koja je stoprav rodila” 82; *alumna* “odhranitelica... ili koja odhranja” 81; *matrima* “koja decu ima i svoju mater živu” 81).

Analiza leksikografskih definicija iz ovoga poglavlja Patačićeva rječnika pokazuje da se vrijednosne predodžbe ponekad uopće ne ekspliciraju, osobito u slučajevima kada leksička značenja podrazumijevaju neki vrijednosni predznak ili na njega ukazuju tvorbene motivacije (npr. *podleganka*, *vitezica*). Vrijednosne predodžbe se u leksikografskim definicijama izražavaju uporabom gramatičkoga sredstva (npr. deminutivni sufiks u *pucica*), atributima (npr. *vogriv*, *plodan*) i frazemima (*stara parta*, *jednum nogum u grobu*). Osim toga, analiza je potvrdila nekoliko stereotipnih predodžbi opisanih u leksikografskim objasnodbama na temelju izdvajanja tjelesnih značajki muških i ženskih osoba i nekoliko stereotipa, od kojih su neki iskorišteni i u kajkavskim definicijama za tumačenje, pa se njima izriču vrijednosni sudovi (npr. stereotip o hrabrosti

muškarca, stereotip o djetetu i starcu). Posebno je zanimljivo upravo to uočeno zrcaljenje stereotipa i vrednovanja u leksikografskim definicijama, i to ne samo s leksikografskoga (kako se definiraju značenja) nego i metodološkoga gledišta (potvrda stereotipa i vrijednosne prosudbe o jednoj pojavnosti mogu se naći u leksikografskim definicijama kada se njima tumači neka druga pojavnost).

2.2. Aksiolingvistička analiza leksema navedenih u 7. poglavlju prvoga dijela Patačićeva rječnika kompleksnija je od analize vrijednosnih predodžbi u 9. poglavlju drugoga dijela. U prethodnoj analizi morali smo proniknuti na temelju leksikografskih objašnjenja koje se vrijednosne predodžbe, pozitivne ili negativne, pridaju pojavnostima koje se opisuju. U 9. poglavlju drugoga dijela rječnika, pod naslovom *Infamia et poenis digna*, nema dvojbe o tom kako se vrednuje ono što se imenuje jer naslov poglavlja izriče negativnu prosudbu s obzirom na to što je društveno bilo određeno “sramnim” ili “kazne vrijednim”.

To rječničko poglavlje u Patačićevu rječniku, koliko nam je dosad poznato, jedinstveno je u starijoj hrvatskoj leksikografiji. Ono može pomoći u izdvajanju i sigurnijem aksiolingvističkom interpretiranju leksikografskih članaka u drugim starim hrvatskim rječnicima, kada u njima negativne ocjene društva nisu eksplicirane leksikografskim odrednicama ili u definicijama. Primjerice, leksikografska definicija natuknice *hvastavac* u Mikaljinu rječniku (“*hvastalo - frapptatore; vantatore - ostentator, is; miles gloriosus*”, s.v. *hvastavac*) ne sadržava informacije o tom kako društvo vrednuje *hvastavca*, ali uz pomoć poglavlja iz Patačićeva rječnika, u kojem je *hvastavac* zabilježen, nema sumnje kakvo vrednovanje stoji u pozadini objašnjenja te natuknice u Mikaljinu rječniku.²³

Leme i kajkavska tumačenja navedena iz toga poglavlja Patačićeva rječnika mogli bismo, preglednosti radi, razvrstati u nekoliko skupina.

- a) Osobe koje čine razna razbojstva: *abactor* “tat živine, zaimalec živine... koj iz paše ali iz štale živinu krade” 293; *depeculator* “tat... lupeš... kojega kod općinskoga blaga 296; *direcarii* “tat noćni koj čez okna ali razbita, podkopana... vrata... u stanje krast vlezavaju” 296; *effractor* “silni tat... razbojnik... koj silum kam krasti vlezava i vrata... stene ... razbija 296; *latro* “razbojnik..., najmre na orsačkih putih” 299; *mango* “koj ljudi

23 To pak ne znači da je samo to poglavlje Patačićeva rječnika dovoljno za utvrđivanje vrijednosnih predodžbi u drugim hrvatskim rječnicima, iz drugih područja i vremena jer je moguće da je nešto od toga što je u njemu navedeno, društvo vrednovalo drukčije u neko drugo vrijeme i u nekoj drugoj regiji. Dakle poglavlje Patačićeva rječnika može biti zapravo samo pomoć, uz ostale metode, za detekciju i interpretaciju negativno vrednovanih pojavnosti u rječnicima koje ne izdvajaju takav leksik.

verstne i slobodne ali detcu krade i drugim u kakovu službu povdava... , koj slugu ali službenicu mami ali kmeta zataji... da ga proda” 300; *manticularius* “kesurec... , kesutat... , koj kese penezne ljudem pri tatbini tešči ali zevsema odnese najmre u veliki puka stiski” 300; *pirata* “pomorski razbojnik... koj na morju ladje, barke ... razbija” 302; *receptator* “predstavnik razbojnikov i tatov” 303; *sacrilegus* “svetokradec... koj svete ali cirkvene stvari krade” 303; *saccularii* “koji kradu peneze velike općine” 304; *sicarius* “razbojni zasedalec... , otajni razbojnik...” 304.

Objekt su promatranja osobe koje se u izdvojenim Patačićevim leksikografskim definicijama imenuju kajkavskim nazivima. Osim hiperonima *razbojnik*, *tat*, *lupeš* rabe se i hiperonimi *zaimalec*, *kesurec*, *kesutat*, *razbojni zasedalec*. Primarna značenja tih svih naziva imaju aksiološku dimenziju. Postojala je u ondašnjem društvu, ne samo hrvatskom, suglasnost da je loše to što imenovane osobe čine. Subjekti promatranja pri stvaranju tih stereotipa nisu bili samo pripadnici viših slojeva jer dolazi do izražaja i iskustveni okvir osobe koja se bavi uzgojem stoke (v. definiciju za *abactor*), a različite su i opisane situacije u kojima se razbojstvo događa (pljačkaši u uredima, stajama, crkvama, na brodovima, na ulicama, po kućama itd.). Predznak negativne vrijednosti u leksikografskim objasnodbama potvrđuje i uporaba glagola kao što su *krasti* i *razbijati*.

- b) Osobe koje se služe lažima, pa manipuliraju ljudima i stvarima: *aeruscator*, “penezna kanja, koj svakojački peneze vabi i dobiva po lažih, po himbah, čalarijah, i ostalemi drugemi takovemi načini” 293; *aleator improbus et praeuaricator* “kockaš krivični, himbeni” 294; *circumscriptor* “kesodoj... , ljudomam... , vkanjuvalec... , koj vnogoverstnemi čalarijami peneze ljudem iz kes vabi i puče” 295; *falsarius* “opačitel pisma lastovitoga, opačni vučitel” 297; *impostor* “verlovkanjuvalec... podjamnik... , čalarni prevarnik... , opačitel...” 299; *periurus* “krivokletnik... , koj se je kriv zaklel ali prisegel” 302; *quadruplicator* “peneznikov tužec, koji su peneznike pri oblasti tužili da odviše za peneze posudena priimlju i tak tušču četerta stran imetka peneznikovoga, polak zapovedi naredeni je dopala” 303; *testamentarius* “zopačitel testamentov, prehinjalec oporuk” 305.

Objekt promatranja osobe su koje stječu neku korist i čine drugima štetu obmanjujući riječima, manipuliraju i čine prevare u različitim okolnostima i situacijama. Gledište je općedruštveno, subjekt promatranja u tim leksikografskim definicijama može biti bilo tko, pripadnik bilo kojega staleža jer se ne izdvaja u

njima neki poseban kut ili perspektiva gledanja. Identificirani tipovi, mentalne slike o njima, bez iznimke se negativno procjenjuju. To ne sugerira samo naslov poglavlja rječnika nego i njihovo imenovanje (*vkanjuvalec, prevarnik, krivokletnik, podjamnik, opačitel, zopačitel, prehinjalec, ljudoman, kesodoj* itd.), a tvorbeni motivacija tih riječi jasno ukazuje da je njihovo vrednovanje u društvu bilo negativno. Osim toga, tu su i drugi izrazi s negativnim predznakom, npr. *penezna kanja* označuje pohlepnu bezobzirniju osobu. Negativno vrednovanje iščitava se i iz popratnih riječi, atributa kao što su *čalarni, opačni, krivični*. Da je vrednovanje isključivo negativno svjedoči u leksikografskim objasnidbama i uporaba nekih glagola (npr. *vabiti*) i imenica (npr. *himba, čalarija*).

- c) Osobe koje čine (samo)ubojstva: *homicida* “ljudomorec..., ljudomorka..., ubojica..., zarazitel..., zarazitelica..., pogubitel...” 298-299; *parricida* “hotonce zarazitel človeka slobodnoga, ubojica svojega oca ali matere kojega iz rodbine” 302.

U posebnu skupinu smo izdvojili leksikografske natuknice i definicije u kojima su objekt promatranja (samo)ubojice. Gledište nije društveno specifično, može pripadati bilo kojem pripadniku društva. Značenja leksema kojima se ubojice imenuju jasno upućuju na to da čine nešto loše (npr. *ljudomorec, zarazitel, pogubitel*), a popratne riječi naglašavaju da zlo čine namjerno (*hotonce*).

- d) Osobe koje se bave određenim poslovima: *carnifex* “kervar, hahar” 295; *conflator* “razizvirjalec penezni” 295; *coprophorus* “koj komornjake čisti” 296; *emissarius* “vuhvec... vuhoda, otajni zvedalec... koj kam pošilja se da od česa nekoja otajna zezve da bi se drugi krivo obtužiti mogel” 297; *hariolus* “veščec... vešča...” 298; *lamia* “čarovnica, čaravka” 299; *mendicus* “prosjak..., prosjakinja...” 301; *saga* “čarovnica... zatravitelica... vragoduh... copernica vulgo... germanicum” 304; *venalitijs* “koj kupuje i prodava sluge, dekle, kmete i zleženike” 306; *veneficus* “čaralec..., veščec..., item otrovnik..., otravitel..., zatravitel” 306; *usurarius* “ušuraš” 306.

U ovoj su skupini predmet promatranja osobe koje se bave određenim “prljavim” zanimanjima/poslovima koji im nisu mogli donijeti ugled u društvu, pa se na njih gleda s prijezirom. Stoga, iskustveni okvir i gledište subjekata promatranja koji se nazire iz leksikografskih definicija vezanih uz te stereotipe pripadao je u prvom redu pripadnicima onih (viših) staleža koji se nisu morali baviti takvim poslovima da osiguraju egzistenciju. Izostaju u leksikografskim

definicijama atributi koji negativnu prosudbu ekspliciraju, pa se može pretpostaviti da ih sadržavaju značenja riječi kojima se osobe imenuju (npr. *kervar*, *prosjak*, *otrovnik*).

- e) Osobe seksualno aktivne izvan braka i povezane s bludom: *adulter* “pri ljubovnik... prekoljubnik” 293; *ganeo* “kurviš..., koj zle žene pri sebi prestanuje ali ž njimi tovaruštvo ima” 298; *incestus* “rodoskvarnik... rodoskvar..., koj z rodbinum ali z človekom u kojem redu uvetovanim pregreši” 299; *leno* “gospodar ili stanovnik kurvinski, mamitel mladencev, rufijan” 300; *lena* “gospodarica ili prestanovnica kurvinska, mamitelica mladencev, rufijanka” 300; *meretrix* “kurva očivesta, hotimica ...” 301.

Objekt promatranja su osobe obaju spolova koje su povezane s bludom i seksualnom aktivnošću izvan braka, što im narušava ugled u patrijarhalnom društvu u kojem vlada (kršćanski) moral. Subjekt promatranja mogao je pripadati bilo kojem društvenom sloju. Negativna prosudba sadržana je u značenjima imenovanih (npr. *priljubovnik*, *kurva*, *kurviš*, *rodoskvarnik*) i atributima (npr. *zao*, *kurvinski*) te ostalim riječima (npr. *pregrešiti*).

- f) osobe određenih karakteristika: *adulator* “prilizavec..., prilizavalec..., glamazalec..., glamazalo..., gladkomazalo, lišjak..., milolažec...” 293; *arctalogus* “hvastavec..., koj se sam hvali i čudnovita od sebe pripoveda ali kajkakove namišlene hištorije ljudem priprostem i dobrovolno poslušnim pripoveda” 294; *ardelio* “nepočin, nameknjenec, koj se u vsa vtiče, vsa znati i sam činiti, ravnati... hoče” 294; *balatro* “tepnja, klopotec, beketlivec, koj kajkaj nespametna i ludna govori ter se sam hoče poslušati” 294; *barathro* “žrelec..., proždor ..., nezasitni požirak..., rasipnik..., poterihža..., koj svoju vsu odvečinu je u svoj terbuh zakopal” 294; *blatero* “klopotlivec..., brusojezik..., berbotlivec..., govurko, tlapa..., sperdalo...” 295; *calumniator* “potvarjalec..., potvorec..., muzuver...” 295; *catillo* “sladkobuz..., sladkobuza..., obuznec..., obuzavalec” 295; *curruca* “rogina, rogatec..., rogonos” 296; *delator* “obtužitel..., tužec..., omraznik..., omrazitel..., zdavec...” 296; *epicureus* “živnjak... sladokus..., tustec..., koj prez Boga i na dušu ne misli, nego samo zato žive da dobro i obilno ije i pije” 297; *furcifer* “vilonosec..., obešenik..., vreden obešenja, višalnik, *vulgo* galženjak” 298; *gluto* “lakomica” 298; *incendarius* “vužigalec..., ognjapodmetalec” 299; *lapidator* “kamenuvalec” 299; *monetae adulterator* “spametni budalak, kakovi jesu u dvorih velike gospode, dvor-

janska metlja, koja ves dvor ali čisti, ali ako je sama ista vtepena, smradi” 301; *nebulo* “zločistnjak..., temnjak..., podkulenec..., vmanjica..., me-glosip... smetko...” 301; *nugator* “tapalec..., čačkalec..., zanovetalec..., *quibusdam vulgo* norčak” 302; *pantomimus* “vsakojaki i na vsaku ruku čačkalec, koj govor, hodenje i vse čine drugoga kojegagod nasleđuje” 302; *parasitus* “dehnikuhnju..., kuhnjudeh..., nabiguzicu” 302; *proditor* “zdavnik..., zdavec...” 303; *pythonici* “vragom zasedene veše, najmre pako ženskoga spola, koja dođuča naručaju” 303; *sannio* “osmehavalec drugih, koj si iz ljudih nazoči vsakojačke smehe spravlja; negda takaj na veliku opšanost i sramotu osmehavanih” 304; *scurra* “nesramotni šalec..., sramežliva tepnja..., koj si smeh spravlja z ljudih prez vsake sramežljivo-sti” 304; *sordidus* “cepidlaka..., meriščir..., veliki skupec, koj niti sam svojega ne vušči, niti drugomu da uživati” 305; *stigmatias* “zažganec..., zažganka..., zacvernjak..., zacvernjača..., goručem ali razbelenem žele-zom zaznamenovan” 305; *susurro* “prišeptavelec... otajni omrazitel..., zavušnik..., zavušni mermravec..., koj otajno drugoga od markajčesa tuži ali koj svađe po takvih prišeptavanjih čini” 305; *thraso* “hvastavi vojak... koj se sam hvali i čudnovita od svojega vojačtva poveda” 305; *veterator* “prežgani starčak..., stari prežgani lisjak, prežganec..., jeden starac u vseh čalarijah i himbih verlo prevejan i precvert” 306; *virosa mulier* “mužovelan...” 306; *vilitigator* “pravdaš..., koj pravde iz pravdih prez vsega konca plete” 306; *uxorius* “ženar..., kojemu žena gospoduje” 306.

Ta je skupina najbrojnija u poglavlju Patačićeva rječnika. Objekt promatranja su osobe s određenim osobinama (npr. udvoravanje, hvalisanje, nametljivost, brbljavost, proždrljivost, rasipnost, klevetanje, lakomost), koje je društvo smatralo nepoželjnim u međuljudskim, društvenim odnosima. Subjekt promatranja nije sužen na određeni društveni sloj. Negativna procjena proizlazi iz naziva (i njihove tvorbene motivacije), popratnih riječi i opisa.

- g) Osobe s određenim navikama ili ponašanjem: *aleator* “kockaš” 293; *ebriosus* “pijanec..., dnoček...” 296; *erro* “klateš..., skitavalec..., bludnik..., bludni obhađalec...” 297; *lucifuga* “koj po dnevnu spi, po noći se klata, šišmiš..., sova...” 300.

U ovoj nevelikoj skupini objekt su promatranja osobe čije navike i ponašanje društvo procjenjuje nepoželjnim (kockanje, pijančevanje, lutanje, spavanje danju i lutanje noću). Subjekt promatranja može biti bilo tko u društvu. Ne-

gativna predodžba o tim osobama proizlazi iz značenja riječi kojima se osobe imenuju (npr. *kockaš*, *klateš*, *bludnik*, *pijanec*), popratnih riječi (npr. *bludni*) i opisa (*koj po dnevnu spi, po noći se klati*).

h) Osobe određena statusa: *exul* “prognanec... prognanka..., pretiranec” 297.

Negativna prosudba dio je značenja riječi i na nju ukazuje tvorbeni motivacija (od glagola *prognati*, *pretirati*). Objekt je promatranja osoba koju vjerojatno prate nevolje (izgubljen dom, imovina, socijalni i obiteljski krug ljudi itd.) vezane uz prisilno napuštanje mjesta prebivanja u određenim okolnostima.

2.3. U Patačićevu poglavlju (i čitavu rječniku) zastupljene su tvorenice nastale različitim tvorbenim načinima (npr. *hvastavec*, *prestanovnik*, *prekoljubovnik*, *poterihiza*, *milolažec*, *nepočin*). Zanimljivo je kako Patačić na nekoliko mjesta iskorištava metaforu u leksikografskoj objasnidbi, pa uzima naziv za životinju ili za neki predmet kako bi opisao čovjeka. Primjerice, natuknicu *lucifuga* tumači “koj po dnevnu spi, po noći se klati, šišmiš, sova” (životinje koje djeluju noću), *aeruscator* objašnjava “penezna kanja” (*kanja* = škanjac, životinja koja se doživljava kao gramziva i bezobzirna), *monetae adulterator* “spametni budalac, kakovi jesu u dvorih velike gospode, dvorjanska metlja, koja ves dvor ali čisti ali, ako je sama ista vtepena, smradi” (*metlja* = metla, pomagalo za čišćenje). Patačićeva leksikografska objasnidba ističe se po tom što ponekad obilno dodaje bliskoznačne kajkavske adekvate latinskoj natuknici, ali daje i širi opis kako bi što bolje određenu pojavnost definirao. Primjerice, natuknicu *ardelio* tumači ovako: “nepočin, nameknjenec, koj se u vsa vtiče, vsa znati i sam činiti, ravnati... hoće” 294. I ovdje Patačić iskorištava metaforu jer *nepočin* (*ardelio*) u svojem primarnom značenju objašnjava pod natuknicom *aequilibrium* “nepočin, koj se sim i tam vu vuri nategnjeni kreta” 961), ali u prenesenom značenju tumači i kao osobu koja se nameće i “u sve petlja”, a označuje i ulizicu ili udvoricu jer ju navodi uz leksem *nameknjenec*, koji poznaje i Belostenčev rječnik.²⁴ U vezi s ovim primjerom treba zapaziti da Patačić unosi suzdržano leksik štokavskoga podrije-tla (ili iz štokavskih rječnika, npr. *glamazalo* iz Della Bellina rječnika). Neki Pa-

24 I u ovom primjeru vidimo da Patačić nije samo preuzimao od prethodnika sve i da je bio kreativan; Belostenec ima *nepočinjenec*, a Patačić tvori *nepočin*. Odmak od prethodnika može se uočiti i u drugim rješenjima. Primjerice, natuknicu *sannio* Patačić tumači “osmehavalec drugih, koj si iz ljudih nazoči vsakojačke smehe spravlja; negda takaj na veliku opšanost i sramotu osmehavanih” (304). Belostenčev rječnik ima leksem druge tvorbeno osnove (*zasmehavalec*). Patačić nekad navodi i više od pet kajkavskih sinonima, primjerice, pod natuknicom *adulator* navodi “prilizavec, prilizavalec, glamazalec, glamazalo, glatkomazalo, lišjak, milolažec” (293).

tačićeви leksemi nisu zaživjeli u tekstovima, primjerice, *milolažec* (poznaje ju i Belostenec, nema navedenih potvrda iz drugih vrela u RHKKJ). Prema RHKKJ, leksemi *prilizavalec* i *glamazalec* nisu potvrđeni ni u jednom drugom vrelu osim u Patačićevu rječniku: prvi leksem Patačić tvori kao zamjenu za uobičajen leksem *prilizavec* (potvrđen u tekstovima i rječnicima), koristan ako stilistički treba u nekom kontekstu podcrtati nečiju upornost u laskanju i dodvoravanju (prema nesvršenom glagolu *prilizavati se*), a Della Bellino *glamazalo* Patačić tvorbeno modificira i kajkavskom prilagođuje tako da odabire sufiks *-lec*.

U Patačićevim leksikografskim definicijama nazire se htijenje da se ponude osim stilistički neutralnih leksema i leksemi višega, biranoga stila. Primjerice, u tumačenjima natuknica *furcifer* (“vilonosec..., obešenik... vreden obešenja, višalnik... *vulgo*: galženjak” 298), *nugator* (“tapalec..., čačkalec..., zanovetalec..., *quibusdam vulgo* norčak” 301-302), *saga* (“čarovnica... zatravitelica... vragoduh... *copernica vulgo... germanicum*” 304) nudi kao prvo leksičko rješenje one kajkavske riječi koje nisu u kajkavskim tekstovima (i razgovornom kajkavskom) bile proširene, on nudi npr. *vilonosec* (kao u Belostenca) te *obešenik* i *višalnik*, dva leksema kojima se ne nalaze potvrde u drugim kajkavskim vrelima prema RHKKJ, umjesto proširenoga kajkavskoga germanizma *galženjak*. Tako navodi i kajkavizirane lekseme *tapalec* i *zanovetalec* (prema Della Bellinu *tapalac* i *zanovetalac*) umjesto germanizma *norčak*, zatim *čarovnica* i *zatravitelica*, *vragoduh* (prema Della Bellinu *čarovnica* i *zatraviteljica* te *vragoduh*, koji iz dalmatinskih izvora preuzima i Belostenec) umjesto proširenoga germanizma *coprnica*. S obzirom na to da ne izbjegava sasma riječi stranoga podrijetla (turcizme), nego osnove stranoga podrijetla iskorištava u tvorbi, primjerice *kesodoj* (s.v. *circumscriptor* 295), *sladkobuz* i *sladkobuza* (s.v. *catillo* 295), *čosak* (s.v. *impuver* 77), ili navodi posuđenicu kao jedan od sinonima, npr. *muzuver* (s.v. *calumniator* 275), ipak se nameće misao da nije riječ o purizmu koji uklanja tuđice i posuđenice, nego je riječ nastojanju da se ponudi novi leksik kao zamjena za uobičajen, u razgovoru i tekstovima proširen.

3. Zaključak

Patačićev *Dictionarium Latino-Illyricum et Germanicum* opsežan je trojezični rječnik (s latinskom natukničkom stranom) i posljednji veliki kajkavski leksikografski projekt dopreporodnoga razdoblja, do danas neobjelodanjen. Čuva se u rukopisu, pa rijetko tko ima priliku u njemu otkrivati leksičko bo-

gatstvo kajkavskoga književnoga jezika u vrijeme njegova najveća procvata, u drugoj polovici 18. stoljeća. Taj rječnik slijedi koncepcijski glavni uzor *Nomenclator omnium rerum* Hadriana Juniusa iz 16. stoljeća, pa je, kao u njemu, leksička građa i u Patačićeve rječniku razvrstana po poglavljima i temama/semantičkim poljima.

U istraživanju smo se fokusirali na dva poglavlja Patačićeve rječnika, 7. poglavlje prvoga dijela rječnika, u kojem se opisuje čovjek i dijelovi tijela (*De homine, et partibus humani corporis internis ac externis*), i 9. poglavlje drugoga dijela, u kojem se imenuju pojavnosti u naslovu procjenjuju “sramnim” i “kazne vrijednim” (*Infamia et poenis digna*). Analiza leksikografskih definicija iz poglavlja o čovjeku pokazuje da se vrijednosne predodžbe ponekad uopće ne ekspliciraju (dio su denotativnih i/ili konotativnih značenja). Tvorbene motivacije leksema mogu ukazivati na neki vrijednosni predznak. Kad se vrijednosne predodžbe izražavaju, čini se to na nekoliko načina: izražavaju se uporabom kakva gramatičkoga sredstva (npr. sufiksa), popratnim riječima (uglavnom atributima), frazemima. Utvrdili smo i interpretirali niz stereotipa, a osobito se čini zanimljivim kada se u leksikografskim definicijama iskorištavaju jedni stereotipi da bi se njima objasnili drugi. U analizi poglavlja pod naslovom *Infamia et poenis digna* (koji ukazuje na negativno vrednovanje) utvrdili smo niz stereotipa o osobama, pa se na toj “crnoj listi” nalaze tako razni tipovi razbojnika, lažljivaca i manipulanata, (samo)ubojice, osobe koje se bave određenim (“prljavim”) poslovima, osobe povezane s bludom i osobe određenih osobina, navika, ponašanja i statusa. Iz toga rječničkoga poglavlja proviruje čitava galerija tipova, koje društvo nije voljelo.

Popis literature i arhivskoga gradiva

Literatura

- AR (1880–1976). = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-XXIII. Zagreb: JAZU.
- Bartmiński, Jerzy (1996). O Słowniku stereotypów i symboli ludowych. U: J. Bartmiński (red.). *Słownik stereotypów i symboli ludowych: T. I. Kosmos: Z. I. Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie* (str 9-34). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, Jerzy (2009). *Stereotypy mieszkają w języku: Studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, Jerzy. (2012). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Belostenec, Ivan (1740). *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium*. Zagreb. (Pretisak Liber/Mladost, Zagreb, 1972-1973.)
- Della Bella, Ardelio (1728). *Dizionario italiano, latino, illirico*. Venecija.
- Dukat, Vladoje (1923). Izvori Belostenčeva ‘Gazophylacium latino-illyricum’. *Rad JAZU*, 227, str. 80-109.
- Dukat, Vladoje (1925). O izvorima Jambrešićeva rječnika. *Nastavni vjesnik*, 33, str. 17-20, 54-58.
- Gostl, Igor (1990). Višejezični rječnici u Hrvata. *Jezik*, 38/2, str. 42-53.
- Habdelić, Juraj. 1670. *Dictionar ili reči slovenske*, Graz. (Pretisak Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1989.)
- Jonke, Ljudevit (1949). “Dikcionar” Adama Patačića: studija iz hrvatske kajkavske leksikografije- *Rad JAZU*, 275, str. 71-175.
- Lippmann, Walter (1992). *Public Opinion*. New York: Harcourt, Brace and company.
- Meštrović Zrnka (1993). Rječnik Bazilija Fabera kao predložak Vitezovićevu ‘Lexicon latino-illyricum’. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 19, str. 213-235.
- Meštrović, Zrnka (1995). Jezikoslovna rasudba Pavla Vitezovića. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 21, str. 125-137.
- Meštrović, Zrnka; Vajs, Nada (1994). Vitezovićev Lexicon latino-illyricum. *Senjski zbornik*, 21, str. 127-134.

- Mikalja, Jakov (1649–1651). *Blago jezika slovinskoga ili slovník*. Loreto-Ancona. (Pretisak Institut za hrvatski jezik, Zagreb, 2011.)
- Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława (2020). *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Ptičar, Adela (1990). Hrvatski anekdni rječnici u 18. stoljeću. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 16, str. 223-227.
- Putnam, Hilary (1975). *Mind, Language and Reality*. Philosophical Papers, vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- RHKJ (1984–2020). = *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, 1-15 (*a – spodeļavati*), Zagreb: HAZU – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Samardžija, Marko (2019). *Hrvatska leksikografija: Od početaka do kraja XX. Stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Stolac, Diana (1995). Standardizacijski procesi u kajkavskome književnom jeziku. *Filologija*, 24-25, str. 331-338.
- [Sušnik, Franjo;] Jambrešić, Andrija (1742). *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locu ples*. Zagreb. (Pretisak Zavod za hrvatski jezik, Zagreb, 1992.)
- Štebih Golub, Barbara (2013). Kajkavski hrvatski književni jezik u 17. i 18. stoljeću, *Povijest hrvatskoga jezika*, 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće (str. 221-261). Ur. A. Bičanić, R. Katičić, J. Lisac. Zagreb: Croatica.
- Tafra, Branka (2005). *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vitezović Ritter, Pavao [oko 1700.] *Lexicon Latino-Illyricum* (Faksimilno izdanje ArtTrezor naklada, I. svezak, Zagreb, 2000.)
- Vončina, Josip (1973). Leksikografski rad Ivana Belostenca, (Dodatak pretisku rječnika). Ivan Belostenec, *Gazophylacium Illyrico-Latinum, II: knjiga* (str. III-XLIII). Zagreb: Liber i Mladost.

Arhivsko gradivo

- Patačić, Adam [1772–1779]. *Dictionarium Latino-Illyricum et Germanicum*. Rukopis rječnika (prema digitalnoj snimci).

Values and stereotypes in the linguistic worldview of Patačić's dictionary

Summary

The paper discusses stereotypes and the linguistic worldview as reflected in Adam Patačić's 18th-century manuscript dictionary. Recent ethnolinguistic research has taken dictionaries as an important source for research trends in the Polish (Lublin) ethnolinguistic school. Patačić's dictionary is noteworthy for its analysis, which occasionally borders with the encyclopaedic approach in its structure, as vocabulary is thematically divided and analysed within individual chapters by semantic field. As the manuscript of Patačić's dictionary is extremely large (more than 1,000 written pages), the paper will focus on two chapters we consider may serve as a rich source of data on stereotypes: Chapter 7 in the first part of the dictionary (*De Homine, et partibus Humani corporis internis ac externis*) and Chapter 9 in the second part (*Infamia et poenis digna*).

Keywords: Adam Patačić, lexicography, stereotype, linguistic worldview, 18th century.